

Ramiyə ƏLİYEVA

*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universiteti, magistr*

Multikulturalizmin Kanada modeli

XX əsrdə yaranmış və inkişaf etmiş mədəni təlimlərin mütarəqqi əhəmiyyətinə nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tarixi zərurət kimi ortaya çıxmış və özünü alternativli olmayan əsl mədəni siyasət kimi təsdiqlənmiş multikulturalizm, həmçinin onunla bağlı həyata keçirilən dövlət siyasəti dəhi mütarəqqi düşüncələrinin, ideyaların ümumiləşdirilmiş formasıdır. Çağdaş cəmiyyətlərdə baş verən münaqişəli proseslərin fonduna bu fenomen global tolerantlığa tarixi tələbatın mantiqi nəticəsi kimi bütün dünyada bərqərar oluna-
mağa israrlı görünür.

Multikulturalizm, yəni çoxmədəniyyətlik – bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyəti ifadə edir. Çoxmədəniyyətlik dedikdə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər nəzərdə tutulur. Bir termin kimi XX əsrin 60-cı illərində meydana gəlmiş multikulturalizmin əsas prinsipi plüralist cəmiyyətlərin mövcudluğunu şərtləndirmək olub. Ötən əsrin 70-ci illərindən elmi ədəbiyyatda "multikulturalizm" terminindən daha geniş istifadə edilməyə başlanıb.

Multikultural cəmiyyətin formalaşması və inkişaf tarixi təkamülün xüsusiyyətləri ilə, konkret olaraq sosial amillərə şərtlənib. Həqiqi multikultural cəmiyyətlərin formalaşmasında və inkişafında demokratik əməllər mühüm rol oynayıb, daha dəqiq desək, demokratiya multikultural cəmiyyətin əsl təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır. Demokratiyə əsaslanan multimedəni siyasət sistemləşdirilmiş və hüquqi əsaslarla təmin olunmuş şəkildə ilk dəfə Şimali Amerikanın və Qərbi Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində təşəkkül tapıb, sonra mədəni siyasətin nümunəsi kimi bütün dünyaya yayılıb. Yüksək multikultural mühitin yaradılması daha çox politetik sosisumun məskunlaşdığı məkanların təbiə-coğrafi, iqtisadi-mədəni və linqvistik xüsusiyyətlərindən, həmçinin iqlim şəraitindən və digər əlamətlərdən asılıdır. Məhz bu xüsusiyyətlər müəyyən tarixi-coğrafi məkanlarda uzun müddət yaşayan etnosların xarakterini, temperamenti-ni, düşüncə tərzini, əxlaqi keyfiyyətlərini və mentalitetlə bağlı əlamətlərini təyin edir. Yuxarıda sadalanan əlamətlər, həmçinin ölkələrin, regionların tarixi inkişafındakı müxtəlifliyə, politetik məkanın milli, dini, konfessional özəlliklərinə, sosial-ərazi birliklərinin etnik tərkibinə, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə və si-

yasi istəblişmənin intellektual, diplomatik, praqmatik və sırf administrativ keyfiyyətlərinə rəğmən multikulturalizmə də müxtəlif mərhələləri təşəkkül tapıb.

Multikulturalizm modeli dedikdə bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni təərəflərin dinc yanaşı yaşaması, öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri ələtidir.

Bu gün bəzi Qərb ölkələrində multikulturalizmin, multimedəni siyasətin pozitiv nümunələrini görmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, nümunəvi multikultural cəmiyyət yuxarıdan dikte olunan siyasi ideyaların kortəbii şəkildə yerinə yetirən cəmiyyət deyil. Həqiqi multikultural cəmiyyət insana hansısa dinin, dilin, mədəniyyətin daşıyıcısı olduğuna görə yox, insan olduğuna görə qiymət verən şəxsiyyətlərin üstünlük təşkil etdiyi, tolerantlığın, birgəyaxşı prinsiplərinin, qarşılıqlı yardım qaydalarının hökm sürdüüyü cəmiyyətdir. Belə cəmiyyətlərdə ümumbəşəri dəyərlər etnosun təbiətində əslirə boyu formalaşmış, əsl milli xüsusiyyətə çevrilmiş ruhani və ideoloji faktordur. Humanizm, tolerantlıq kimi ümumbəşəri dəyərlər isə onun mentalitetinə üzvi şəkildə xasdır.

Yarın əsr bundan əvvəl siyasi müstəviyə çıxarılmış və dövlət siyasəti kimi təsdiq edilmiş Kanada multikulturalizmi modelini Qərb multikulturalizminin əsas etalonu hesab etmək olar. Kanadada multikultural cəmiyyətin formalaşması XX əsrin 60-cı illərinin sonları, 70-ci illərinin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrdə Kanada hökuməti əhalinin dini, irqi, etnik və konfessional müxtəlifliyini cəmiyyətin əsas milli xüsusiyyətinə çevirmək istiqamətində tədbirlər görməyə başlayıb. Hazırda Kanadada multikulturalizm "Azadlıq və hüquqlar haqqında Kanada nizamnaməsi"nin 27-ci maddəsinə uyğun olaraq qorunur. ABŞ və Avstraliyadan fərqli olaraq, Kanadada hakim etnik qrup etnik azlıqlara münasibətə assimilyasiya siyasəti aparmır. Bu ölkədə hər etnik qrupun üzvləri öz ana dilindən azad şəkildə istifadə etmək, doğma dildə təhsil almaq hüququna malikdir. Bu vacib situasiya Kanadada yaşayan etnik azlıqların öz mədəni dəyərlərini və milli kimliklərini qoruya bilməsinə şərait yaradır.

Multikulturalizmin rəsmi dövlət siyasəti kimi qəbul olunduğu ilk ölkə də elə Kanada olub. 1867-ci ildə elan olunmuş İstisqlal Bəyannaməsinə əsasən, Kanada dörd əyalətdən (Ontario, Kvebek, Nyu-Bransvik, Yeni Şotlandiya) ibarət "Britaniya Şimali Amerikası" kimi yaradılıb. 1931-ci ilin 11 dekabr tarixində qəbul edilmiş Vestminster statutu (Böyük Britaniya parlamentinin dominion dövlətlər haqqında aktu) Kanadaya Britaniya imperiyasının tərkibində tam siyasi müstəqilliyə malik dominion dövlət statusu verib. 1982-ci ilin 17 aprelində qəbul olunmuş "Kanada haqqında Akt"la Britaniya Birləşmiş Krallığının parlamenti Böyük Britaniya ilə Kanada arasında sonuncu konstitusiya və qanunvericilik əlaqələrini də ləğv edib. Hazırda Kanada nominal şəkildə "Millətlər birliyi"ndə (ing. "Commonwealth of Nations") təmsil olunur. İnzibati-ərazi bölgüsünə görə ölkə 10 əyalətdən və 3 ərazidən ibarətdir. Əyalətlərin doqquzunda ingilisdillili, birində (Kvebek) fransızdillili əhali üstünlük təşkil edir.

Kanadadı 1534-cü ildə fransız səyyah Jak Kartye (fran. *Jacques Cartier* – 1491-1557) kəşf edib. Bir müddət sonra bu ərazi “Yeni Fransa”ya aid əyalətlərdən birinə çevrilib. Fransızlar Kanadada 1600-1605-ci illərdə Tadusak, Port-Royal, 1608-ci ildə Kvebek koloniyalarını, ingilislər 1610-cu ildə Nyufaundlenddə Sent-Cons şəhərini salıblar. Bundan sonra Şimali Amerikada “Kanada” adlı subyektin əsası qoyulub.

Kanadanın aborigenləri olan hindi-irokezlərin dilində “kanada” sözü “kənd”, yaxud “məskən” mənasını verir.

Kanadanın ərazisi 10 milyon kvadrat kilometr (Rusiyadan sonra dünyada ikinci böyük ölkə), əhalisi 37 milyon nəfərdir. Paytaxtı Ottava şəhəridir. Pul vahidi Kanada dollarıdır. Devizi belədir: “Dənizdən-dənizə” (“*A mari usque ad mare*”). Himni “O Canada!” sözləri ilə başlayır.

Multikulturalizmin Kanada modeli yeni cəmiyyətdə hər millətin və etnik azlığın mədəni dəyərlərinin qorunmasına və inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətidir. Ölkə əhalisinin 22%-ni (7,5 milyon nəfər) immiqrantlar təşkil edir.

Kanadada multikulturalizm 1960-cı illərin sonlarında Kvebek separatizminə cavab olaraq elan edilib və tam mərhələli şəkildə həyata keçirilib. Kanadanın şərqində yerləşən, əhalisi əsasən fransızdillilərdən ibarət olan Kvebek əyalətinin ərazisi 1 milyon 667 min kvadrat kilometrdir. Bu əyalətdə 8 milyondan çox adam yaşayır. Ölkənin ən böyük şəhəri olan Montreal da Kvebek əyalətində yerləşir.

Kanadada multikulturalizm siyasətinin ilk rəsmi təzahürü ölkənin bilin-qvist (lat. *bi* – iki, *lingua* – dil, bir ölkə daxilində paralel olaraq iki dildən istifadə edilməsi praktikası) məkan (ingilis-fransız) elan edilməsi olub. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Kanadada ingilisdilli icmalarla fransızdilli icmalar arasında dərin mübahisələr yaranmışdı. Multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsi məhz bu mübahisələrin diplomatik yolla həll edilməsinə, Kvebek separatizminin qarşısının alınmasına, dövlətin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinə, eləcə də ölkəyə Vyetnamdan, Hindistandan, Çindən, ərəb ölkələrindən və Afrikadan kütləvi miqrant axınının intensivləşməsi ilə əlaqədar yenidən formalaşan multimedəni mühitin tənzimlənməsinə xidmət edirdi.

Kanadada multikulturalizmin dövlət siyasəti qismində qəbul edilməsinə və separatizm hərəkatına son qoyulmasına ölkənin 15-ci baş naziri, 1968-1979 və 1980-1984-cü illərdə Kanadaya rəhbərlik etmiş fransız əsilli Josef Pyer İves Eliot Trüdonun (fran. *Joseph Philippe Pierre Yves Elliott Trudeau* – 1919-2000) müstəsna xidmətləri olub (2013-cü ilin aprelindən bəri Kanadaya Pyer Trüdonun oğlu, ölkədə multikulturalizmin rəsmi ideologiya elan olunduğu 1971-ci ildə doğulmuş Castin Trüdo rəhbərlik edir).

1971-ci ilin oktyabrında multikulturalizm Kanada siyasətinin rəsmi ideologiyası elan olunan sonra (“Bilinqvizmə əsaslanan çoxmədəniyyətlik doktrinası”) – 1973-ci ildə ölkədə multikulturalizm üzrə xüsusi direktorat yaradılıb.

Kanadada qəbul edilmiş multikulturalizm siyasəti ABŞ-da həyata keçirilən və “Əridən qazan” (ing. “*Melting Pot*”) adlanan assimilyasiya siyasətinin tam əksi idi. 1982-ci ildə Kanada Konstitusiyasının bir hissəsi olan “Hüquq və

azadlıqlar xartiyası” (ing. “*Canadian Charter of Rights and Freedoms*”) qəbul edildi. Xartiyanın əsas müddəələrindən biri müxtəlif etnik-millî qrupların sosial-mədəni irsinin qorunması və genişləndirilməsi haqqıdır.

1988-ci ildə qəbul edilmiş “Multikulturalizm haqqında Akt”ın preambulasının (lat. *preambulus* – irəliddə gələnlər, hər hansı bir mətnin giriş hissəsi) sonuncu bəndində deyilir: “Kanada hökuməti kanadalıların irqi, milli, etnik xüsusiyyətlərini, onların dərilərinin rənglərini və dini əqidə müxtəlifliyini Kanada cəmiyyətinin fundamental xüsusiyyəti hesab edir və ölkə həyatının sosial, iqtisadi, etnik-mədəni və siyasi sahələrində eyni imkanların ödə edilməsi kimi, kanadalılara məxsus multikultural irsin qorunmasına və inkişafına yönəlmiş əsl multikulturalizm siyasəti həyata keçirir”.

Kanadada reallaşdırılan multikulturalizmin fundamental prinsipini hələ Böyük Fransa inqilabı (1789-1799) zamanı irəli sürülmüş “Millətin içində millətə yer yoxdur” şüarı təşkil edir. Beləliklə, Kanada multikulturalizminin ali məqsədi mədəni müxtəlifliyin etibarlı qorunması şərti ilə “vahid Kanada kimliyinin” yaradılmasına nail olmaqdır. Bu baxımdan Kanada multikulturalizmi ilə Azərbaycan multikulturalizmi arasında oxşar cəhətlər var.

Kanadada multimedəni cəmiyyətə münasibəti öyrənmək üçün keçirilən sorğu zamanı respondentlərin (əsasən də gənclər) 73%-i bildirib ki, başqa etnik-mədəni qruplardan dostları var. Sorğuda iştirak edənlərin 79%-i multikulturalizmə ölkədə birliyi təmin edən zəruri şərt kimi baxdığını vurğulayıb. Respondentlərin 85%-i qarışıq nikahlara müsbət yanaşır, 95%-i həm etnik mənsubiyyəti, həm də kanadalı olması ilə fəxr etdiyini söyləyib. Respondentlərin 90%-i dərindən rəngindən və etnik mənsubiyyətinə asılı olmayaraq hamının bərabər imkanlara malik olması ideyasına müqəddəs bir əqidə kimi inandığını deyib.

Beləliklə, cəmiyyətin siyasi birliyinin tam mühafizəsi şərti ilə, ölkə ərazisində təmsil olunan bütün etnik-mədəni müxtəlifliklərin hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, inkişafına və əsl tərəqqisinə istiqamətlənmiş multikulturalizm siyasəti Kanadada öz bəhrəsini verməkdədir. Bu gün Kanada dövləti dünyanın iqtisadi-mədəni və hərbi-siyasi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətləri sırasında qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Məhz multikulturalizm siyasəti ölkədə separatizm meyillərini minimuma endirib. Kanada cəmiyyəti işə bütün sivil cəmiyyətlər arasında əsl tələntiləq etalonu kimi özünü təsdiqləyib.